

צער בעלי חיים

כי תראה חמור שנאך רבץ תחת משאו וחדלת מעזב לו עזב תעזב עמו: (שמות כג, ה)

פריקה וטעינה

הגמ' (בבא מציעא לב, א) דנה באריכות האם צער בעלי חיים דאורייתא או שאינו אלא מדרבנן. ועי"ש שרצה להוכיח מהברייתא דצעב"ח דאורייתא. דתנו רבנן פריקה בחנם טעינה בשכר, רבי שמעון אומר זו וזו בחנם. מאי טעמייהו דרבנן דאי סלקא דעתך כרבי שמעון לכתוב רחמנא טעינה ולא בעי פריקה, ואנא אמינא ומה טעינה דלית בה צער בעלי חיים וליכא חסרון כיס חייב, פריקה דאית בה צער בעלי חיים וחסרון כיס לא כל שכן, אלא למאי הלכתא כתביה רחמנא לומר לך פריקה בחנם טעינה בשכר. ורבי שמעון מאי טעמא משום דלא מסיימי קראי. ואמר רבא מדברי שניהם נלמד צער בעלי חיים דאורייתא.

מקור דינא דצעב"ח

והנה עיקר המקור של איסור צער בע"ח - למ"ד שהוא דאורייתא, בפשוטות הוא ממצות פריקה וטעינה, כמו שהבאנו שאמרו מדברי שניהם נלמד צער בע"ח דאורייתא. וכ"כ רש"י (שבת קכח, ב) להדיא, יעו"ש בד"ה צער בעלי חיים דאורייתא - שנאמר עזוב תעזוב עמו ואיכא מאן דדריש טעמא דקרא משום צער בעלי חיים באלו מציאות (בבא מציעא לב, ב). וכן הוא בכמה וכמה ראשונים.

ובספר חסידים (סימן תרסו) כתב שכל מעשה גרמות שאדם גורם צער להבירו נענש, ואף אם יעשה צער על חנם לבהמה כגון שמשים עליה משאוי יותר מאשר יכולה לשאת ואינה יכולה ללכת ומכה אותה, עתיד ליתן את הדין שהרי צער בע"ח דאורייתא. ועי"ש שמקורו ממה דכתיב בענין בלעם (במדבר כב, לב) על מה הכית את אתונך. וכנגד שאמר לו יש חרב בידי כי עתה הרגתיך (שם פסוק כט), נהרג בחרב. עוד כתב הס"ח דכתיב (דברים י"ג י"ח) ונתן לך רחמים ורחמך, ר' יהודה אומר משום רבן גמליאל הרי הוא אומר ונתן לך רחמים ורחמך, הרי סימן זה מסור בידך כל זמן שאתה רחמן ירחמו עליך.

כדברי הס"ח כתב ג"כ בספר מורה נבוכים (חלק ג פרק יז) וז"ל ואמנם אמרם צער בעלי חיים דאורייתא, מאמרו "על מה הכית את אתונך וכו'", הוא על דרך ההשלמה לנו, שלא נלמד מדת האכזריות ולא נכאיב לבטלה ללא תועלת, אבל נכון אל החמלה והרחמנות, ואפילו באי זה בעלי חיים שיזדמן, אלא לעת הצורך, כי תאוה נפשך לאכול בשר, לא שנשחט על דרך האכזריות או השחוק.

טעמים של מצוות

מדויק ברמב"ם שיסוד האיסור של צבע"ח הוא בשבילינו שלא להתרגל במדת אכזריות, ולא בשיל הבהמה. אמנם כשדן על כל הענין של "טעמי המצוות" משמע אחרת וז"ל (מור"נ ג, מח) וכן אסר לשחוט אותו ואת בנו ביום אחד, להשמר ולהרחיק לשחוט משניהם הבן לעיני האם, כי צער בעלי חיים בזה גדול מאד, אין הפרש בין צער האדם עליו וצער שאר ב"ח, כי אהבת האם ורחמיה על הולד אינו נמשך אחר השכל רק אחר פעל הכח המדמה הנמצא ברוב בעלי חיים כמו שנמצא באדם. והיה זה הדין מיוחד בשור ושה, מפני שהם מותר לנו אכילתם מן הבייתות הנהוג לאכלם, והם אשר תכיר מהם האם את הולד.

וזהו הטעם ג"כ בשלוח הקן, כי הביצים אשר שכבה האם עליהם והאפרוחים הצריכים לאמם על הרוב אינם ראויים לאכילה, וכשישלח האם ותלך לה לא תצטער בראות לקיחת הבנים, ועל הרוב יהיה סבה להניח הכל, כי מה שהיה לוקח ברוב הפעמים אינו ראוי לאכילה. ואם אלו הצערים הנפשיים חסה תורה עליהם בבהמות ובעופות כל שכן בבני אדם. ולא תקשה עלי באמרם על קן צפור יגיעו רחמיך וגו', כי הוא לפי אחת משתי הדעות אשר זכרנום, ר"ל דעת מי שחושב שאין טעם לתורה אלא הרצון לבד, ואנחנו נמשכנו אחר הדעת השני. (ועי' לק' שיטת המב"ן).

בעיקר דברי הרמב"ם ע"י בשו"ת הרשב"א (ד, רנג) שנשאל על הרמב"ם שנתן טעם לאיסור אותו ואת בנו לפי שהבהמות בטבען דואגות על בניהם כשרואות ששוחטין את בניהם, אבל טעם זה אינו מספיק למה ששוחטין זה שלא בפני זה.

השיב הרשב"א וז"ל אל תתן לבך לטעמי המצות שכתב הרב כי יש ויש קושיות גדולות כמעט בכולן. וגם בזו קושיא דא"כ נצטרך לומר שהבהמות כבני אדם מכירין את בניהם, ואפי' לאחר גדלות שאינן כרוכין אחריהם ושאינן האב דואג אלא האם. ובשלוח הקן אין ההקפדה בשחיטה ויש הקפדה בלקיחה ושיניח האם הדואגת ויקח הבנים. ושהבהמה דואגת והחיה אינה דואגת. וחזן מכבוד הרב ז"ל אין משגיחין בטעמים האלו, וברוך היודע טעם גזירותיו.

"לצרף בהן את הבריות"

בעיקר שיטת הרמב"ם בטעמי המצוות, ע"ע שם (מו"נ ג, כו) שמתקשה במאמר חז"ל "וכי מה איכפת לו להקב"ה בין מי שהוא שוחט מן הצואר למי שהוא שוחט מן העורף, הוי אומר לא נתנו המצות אלא לצרף בהם את הבריות שנאמר אמרת ה' צרופה וגו'", שמשמע שאין טעמים במצוות, ות"י הרמב"ם שאין כוונת חז"ל מצד עצם מצות שחיטה, שאין בו טעם אלא לצרף בהם את הבריות, אלא לגבי הפרט של שחיטת צואר בקנה ובושט ולא מהעורף, בזה אין טעם.

וכבר הקשו האחרונים מהא דכתב הרמב"ם בהלכות תפילה (ט, ז) וז"ל מי שאמר בתחנונים מי שריחם על קן ציפור שלא ליקח האם על הבנים, או שלא לשחוט אותו ואת בנו ביום, אחד ירחם עלינו וכיוצא בענין זה משתקין אותו, מפני שמצות אלו גזרת הכתוב הן ואינן רחמים, שאילו היו מפני רחמים לא היה מתיר לנו שחיטה כל עיקר. הרי לן שהרמב"ם פוסק שאין טעם המצוה משום רחמנות. ויש שרצו ליישב עפ"י דברי התויו"ט שכתב דדווקא בתפילה יש בעיא שאז הוי כמחליט שזה הטעם, ולהכי משתקין אותו, אבל דרך דרש אין בעיא. אבל מלשון הרמב"ם לא משמע כן, שהרי כתב שמצוות אלו גזירת הכתוב הן ואינן רחמים, משמע שהרמב"ם מחליט כאן.

ללמדינו רחמנות

הרמב"ן על התורה (פרשת כי תצא) שאע"פ שמודה לדברי הר"מ שיש טעמים למצוות, אבל חולק עליו בזה שכתב שאיסור אותו ואת בנו ושילוח הקן הוא משום שאנחנו מרחמים על האם, אלא שהמצוה היא ללמד אותנו מדת הרחמים ושלא נהיה אכזרים. ומה שאמרו חז"ל שהתורה ניתנה לצרף בהם הבריות, רצה לומר שאין תועלת המצוות בשביל הקב"ה, אבל התועלת בשביל האדם עצמו למנוע ממנו נזק או אמונה רעה או מדה מגונה, או לזכור הנסים ונפלאות הבורא יתברך ולדעת את השם. וזהו "לצרף בהן", שיהיו ככסף צרוף, כי הצורף הכסף אין מעשהו בלא טעם, אבל להוציא ממנו כל סיג, וכן המצות להוציא מלבנו כל אמונה רעה ולהודיענו האמת ולזכרו תמיד.

ע"ש שהוכיח כדבריו ממה ששאלו בירושלמי בנדרים (ט, א) אם פותחין לאדם בכבוד המקום בדברים שבינו לבין המקום, והשיבו על השאלה הזאת, אי זהו כבוד המקום, כגון סוכה שאיני עושה לולב שאיני נוטל תפילין שאיני מניח, והיינו כבוד המקום (בתמיהה), משמע דלנפשיה הוא דמהני, כהדא "אם צדקת מה תתן לו או מה מידך יקח", "אם חטאת מה תפעל בו ורבו פשעיך מה תעשה לו". הנה בארו שאפילו הלולב והסוכה והתפילין שצוה בהן שיהו לאות על ידך ולזכרון בין עיניך כי ביד חזקה הוציאך ה' ממצרים, אינן לכבוד ה' יתברך, אבל לרחם על נפשותינו.

ומה שהק' הרמב"ם ממה שאמרו (ברכות לג, ב) לפי שעושה מדותיו של הקדוש ברוך הוא רחמים ואינן אלא גזרות, כתב הרמב"ן שרצה לומר שלא חס האל על קן צפור ולא הגיעו רחמיו על אותו ואת בנו, שאין רחמיו מגיעין בבעלי הנפש הבהמית למנוע אותנו מלעשות בהם צרכנו, שאם כן היה אוסר השחיטה, אבל טעם המניעה ללמד אותנו מדת הרחמנות ושלא נתאכזר. כי האכזריות תתפשט בנפש האדם, כידוע בטבחים שוחטי השורים הגדולים והחמורים שהם אנשי דמים זובחי אדם אכזרים מאד, ומפני זה אמרו (קידושין פב, א) טוב שבטבחים שותפו של עמלק. מסיק הרמב"ן וז"ל "והנה המצות האלה בבהמה ובעוף אינן רחמנות עליהם, אלא גזירות בנו להדריכנו וללמד אותנו המדות הטובות".

נחזור לצבע"ח, החת"ס כתב שנלמד מקרא ד"ורחמיו על כל מעשיו". ומשמע לפי"ז שבאמת אפילו עשה אין בו, אלא הוא רק גילוי הקרא שכך הוא רצון השי"ת של הנהגה טובה ותו לא.

דאורייתא או דרבנן

המאירי (ב"מ לב, ב) ג"כ כתב שהמקור לצעב"ח הוא מפרשת פריקה, וכתב שממה שראינו במשנתנו שהחמירה תורה בפריקה יותר מבטעינה למדנו על צבע"ח שאנו מוזהרים עליו מן התורה בכל מקום. עוד משמע משם שלומד ממה שכתבה התורה לא תחסום שור בדישו. ומביא שיש חולקין לפסוק צבע"ח דרבנן, ומביאין ראיה לדבריהם ממסכת שבת (קנד, ב) שהגמ' מספרת על חמורו של רבן גמליאל שהיתה טעונה דבש ולא רצה לפורקה עד מוצאי שבת, ולמוצאי שבת מתה. ומק' הגמ' והאיכא צער בעלי חיים, ומשני קסבר צער בעלי חיים דרבנן.

אבל הרי"ף (פרק מפנין) פסק שהוא דאורייתא, והוא שאמרו שם (קכח, ב) בהמה שנפלה לאמת המים בשבת מביא כרים וכסתות ומניח תחתיה ואם עלתה עלתה, וטעם ההיתר משום דבטול כלי מהיכנו דרבנן וצבע"ח דאורייתא, ואתי דאורייתא ודחי דרבנן.

נ"מ אם צעב"ח הוי מה"ת או רק מדרבנן

ולפי"ז כתב המאירי שאפילו אם הבעלים לא רוצים לפרוק אתו שכתוב במשנה שהוא פטור, אינו פטור לגמרי אלא שהפריקה עם בעלים בחנם, ואם הבעלים לשם ואינו רוצה לעזור מתוך עזות שבו פטור הלה מלפרוק בחנם, אבל מצוה עליו לפרוק ונוטל שכר, משום דצעב"ח דאורייתא.

עוד נ"מ כתב המאירי שאפילו היתה בהמה זו מגוים שאין אנו מחוייבין להם מצד עצמן, ומשוי שעליה שלהם, שפורקין לו מצד צבע"ח, ואפילו היתה טעונה יין נסך. אבל לענין טעינה בהמה שלו ומשאויו שלו פטור, בהמה שלו ומשאויו של ישראל אם החמר ישראל חייב משם צערו של ישראל, ואם החמר מהם פטור.

להלכה כתב השו"ע (ח"מ רעב, ח) בהמת עו"ג והמשא של ישראל, אם היה העובד כוכבים מחמר אחר בהמתו אינו זקוק לה, ואם לאו חייב לפרוק ולטעון משום צער ישראל. ואם היתה הבהמה של ישראל והמשווי של עובד כוכבים, חייב לפרוק ולטעון משום צער ישראל. אבל בהמת עו"ג ומשאו, אינו חייב להטפל בו אלא משום איבה. וכתב הרמ"א ש"א לפרוק חייב אפילו אין העובד כוכבים שם, משום צבע"ח דהוי דאורייתא, וכן בכל מקום דפטור לפרוק מ"מ משום צבע"ח מיהו חייב, ונ"מ שיכול לקבל שכר.

שיטת הרמב"ם

בשיטת הרמב"ם יש מבוכה גדולה באחרונים האם ס"ל צעב"ח דאורייתא או דרבנן. דהנה כתב הרמב"ם (רוצה ושמירת הנפש יג, יג) הפוגע בשנים אחד רובץ תחת משאו ואחד פרק מעליו ולא מצא מי שיטעון עמו, מצוה לפרוק בתחילה משום צבע"ח ואחר כך טוען, במה דברים אמורים בשהיו שניהם שונאים או אוהבים, אבל אם היה אחד שונא ואחד אוהב מצוה לטעון עם השונא תחילה כדי לכוף את יצרו הרע. ממשך הרמב"ם (שם יג, יד) ששונא שנאמר בתורה הוא מישראל, לא מאומות העולם, א"כ היאך יהיה לישראל שונא מישראל והכתוב אומר (ויקרא יט, יז) "לא תשנא את אחיך בלבבך", אמרו חכמים כגון שראהו לבדו שעבר עבירה והתרה בו ולא חזר הרי זה מצוה לשנאו עד שיעשה תשובה ויחזור מרשעו, ואע"פ שעדיין לא עשה תשובה, אם מצאו נבהל במשאו מצוה לפרוק ולטעון עמו ולא יניחנו נוטה למות **שמא ישתהה בשביל ממונו ויבא לידי סכנה, והתורה הקפידה על נפשות ישראל בין רשעים בין צדיקים מאחר שהם נלויים אל ה' ומאמינים בעיקר הדת, שנאמר (יחזקאל לג, יא) "אמור אליהם חי אני נאם ה' אלהים אם אחפוץ במות הרשע כי אם בשוב רשע מדרכו וחיה".**

מבואר בדבריו שעיקר טעם מצות פריקה אינו משום צעב"ח אלא משום חשש סכנה של הבעלים, א"כ ליכא מקור ממצוות פריקה שצעב"ח מה"ת. ואכן כתב בבאיור הגר"א (ח"מ רעב, יא) שמזה שהרמב"ם השמיט חיוב פריקה בבהמה של גוי, משמע דס"ל צער ב"ח לאו דאורייתא. אבל מציין להרמב"ם (שבת פרק י"ח ופרק כ"א) דמבואר שס"ל דצער ב"ח דאורייתא. והוא מ"מ"ש (שבת כא, ט) שאין רוכבין על גבי בהמה בשבת גזרה שמא יחתוך זמורה להנהיגה, ואין נתלין בבהמה ולא יעלה מבעוד יום לישב עליה בשבת, ואין נסמכין לצדי בהמה, וצדי צדדין מותרין, עלה באילן בשבת בשוגג מותר לירד, במזיד אסור לירד, ובבהמה אפילו במזיד ירד משום צער בעלי חיים, וכן פורקין המשאו מעל הבהמה בשבת משום צער בעלי חיים.

וכבר הבאנו לעיל שלפי הרמב"ם במו"נ אין המקור של צבע"ח ממצות פריקה אלא מאתונו של בלעם, א"כ אף דס"ל שאין להוכיח מפריקה שפיר יכול לסבור צבע"ח דאורייתא.

והמנ"ח (מצוה פ) העיר ממה שפסק הרמב"ם (שבת כה, כו) שבהמה שנפלה לבור או לאמת המים אם יכול ליתן לה פרנסה במקומה מפרנסין אותה עד מוצאי שבת, ואם לאו מביא כרים וכסתות ומניח תחתיה ואם עלתה עלתה, ואע"פ שמבטל כלי מהיכנו שהרי משליכו לבור לתוך המים מפני צבע"ח לא גזרו. ובגמ' הרי כתוב שההיתר מבוסס על זה שצבע"ח דאורייתא וביטול כלי מהיכנו אינו אלא דרבנן.

האור שמח (שבת כה, כו) רצה לחדש בדעת הרמב"ם דכוונת הגמ' דצבע"ח דאורייתא ולכן דוחה איסור ביטול כלי מהיכנו, הוא ענין מושאל, והכונה היא דלענין שבת חזינן דרחמנא קפדה רק על בע"ח שישבותו וינחו שורך וחמורך וכל בהמתך, משום דאית בהו הרגשת צער מלאכה, ורצתה רחמנא שבשבת קודש להוראת חדוש העולם וההשגחה ינחו ויתענגו כל בעלי נפש חיה בעלי ההרגשה, וכמו שדריש במכילתא (משפטים נזיקין כ') יכול לא יניחנו תולש ת"ל (שמות כג, יב) למען ינוח, ואין זה נוח אלא צער, ולכן לא גזרו חכמים איסורי דידהו כמו מבטל כלי מהיכנו בשבת משום צער בעלי חיים. ועי' בכס"מ (רוצה יג, ט) שבאמת נוקט בדעת הרמב"ם שצבע"ח דאורייתא.

וראיתי בספר צער בעלי חיים, שמציין לדברי הרמב"ם בפיה"מ (ביצה ג, ד) שכתב וז"ל ומפורש בתורה שבכור קדש, אלא אם נפל בו מום קדושתו עוברת ומותר לאכלו כחולין שנ' כי יהיה בו מום פסח וכו', ויתבארו לך כל המומין שמותר לשחוט בהם את הבכור במסכת בכורות. ולפיכך אם נפל לבור ולא נעשה בו מום אסור להעלותו מן הבור שהרי אינו ראוי לאכילה אע"פ שכלל הוא אצלינו צער בעלי חיים דאורייתא.

צער בידים - צער דממילא

מביאים בשם הגר"י קמינצקי זצ"ל שהק' למה הרמב"ם במורה נבוכים הביא הפסוק שכתוב אצל בלעם, למה לא הביא כמקור הדין של פריקה, שהרי כל הסוגיא בב"מ לגבי צבע"ח סובב על ההיא דפריקה. ותל' שהרמב"ם מחלק בין היכא שמצער הבהמה בידים וזה נלמד מ"על מה הכית את אתונך", וזה אסור מה"ת, לבין היכא שהבהמה במצב של צער והנידון הוא אם חייב להקל על צערה, וזה הסוגיא דב"מ, ובזה פסק הרמב"ם שאינו אלא מדרבנן.

איסור אכילה לפני שהאכיל לבהמתו

המהר"ם שי"ק (מצוה פ) דן על המקורות של צבע"ח, וכתב דתינח היכא שמצער הבהמה בידים אפשר ללמוד ממצות שילוח הקן או מצות שחיטה על פי דברי הרמב"ן (פ' כי תצא), אבל היכא שהבהמה מצטער ממילא מנלן. ותל' שנלמד מהא דאמרינן (ברכות מ, א) אסור לאדם שיאכל קודם שיתן מאכל לבהמתו, שנאמר (דברים י"א) ונתתי עשב בשדך לבהמתך והדר ואכלת ושבעת. ולפי"ז רצה לחדש שאין החיוב אלא בבעלים של הבהמה שהוא חייב לזונה, כיון שהיא עושה צרכיו של הבעלים, אבל לאחר שאינו הבעלים אין חיוב. אבל אם נלמד ממצות פריקה אז גם אחר חייב.

להאכיל בהמה רעבה

בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ב סי' נב) כתב שאין שום חיוב להאכיל לבהמות שהן הפקר מדין צדקה, שלא נאמרה מצות צדקה אלא לאחיך. וגם מדין צער בע"ח, אף למ"ד דאורייתא, נמי לא מציינו דנהיה מחוייבין להאכיל לבהמות של הפקר, אלא שהוא רק דין שאסור לצערם בהכאות והנחת משאות יותר מכפי יכלתה וכדומה. וקצ"ע שהרי משמע מהראשונים שלומדים צעב"ח ממצות פריקה שצבע"ח מחייב לפרק הבהמה ולהוציאה מצערה, אע"פ שהוא לא גרם הצער בכלל.

האם להמית חיות יש משום צעב"ח

הנודע ביהודה (מהדו"ת יו"ד סימן י) נשאל אודות איש אחד אשר זכהו השם בנחלה רחבה ויש לו כפרים ויערות אשר בהיערות תרמוש כל חיתו יער, אם מותר לו לילך בעצמו לירות בקנה שריפה לצוד ציד, או אם אסור לישראל לעשות דבר זה אי משום צער בעלי חיים, אי משום בל תשחית, ואי משום שנהגו בו איסור צעב"ח. והשיב הגו"ב להתיר מצד צער בע"ח, ע"פ הגמרא בחולין (ז, ב) גבי פרדות לבנות של

רבי, שרבי הזמינו לרבי פנחס לביתו, ואמר רבי פנחס מלאך המות בביתו של זה ואני אסעוד אצלו, שמע רבי נפק לאפיה אמר ליה מזבנינא להו, א"ל ולפני עור לא תיתן מכשול, עקרנא להו, איכא צער בע"ח, קטילנא להו, איכא בל תשחית. משמע שרק בעקרנא להו חשש משום צער בע"ח, ואילו בקטילנא להו, אין משום צער בע"ח, דאל"כ מה זה שחזר וא"ל קטילנא להו, אחרי שכבר השיבו איכא צער בע"ח, על מה שאמר עקרנא להו, אלא מוכח מזה שלהורגם לחוד ואינו מצער אותם אין משום צער בע"ח.

ויש לדון לומר שאפילו הנו"ב יודה שאם בשעה שהורג הבהמה מצערה אז יש איסור, ויסוד לזה הם דברי ספר החינוך (מצוה תנא) שהטעם ששוחטין מן הצואר ובסכין בדוק הוא כדי שלא נצער בעלי החיים יותר מדאי, כי התורה התירן לאדם למעלתו לזון מהם ולכל צרכיו, לא לצערן חנם, וכבר דברו חכמים הרבה באיסור צבע"ח (ב"מ לב, ב) ובשבת (קכח, א) אם הוא אסור דאורייתא, והעלו לפי הדומה שאסור מדאורייתא. אבל עי' בשו"ת חתם סופר (חלק ו סימן כד) שכתב שטעם זה דהחינוך קשה לאומרו, דא"כ דגים וחגבים מאי איכא למימר, ולמ"ד אין שחיטה לעוף מן התורה מאי איכא למימר, אע"כ אין לבנות הלכה על דברים כאלו. אבל אם כנים הדברים יש להעיר על הנו"ב שהרי בדרך כלל כשצדים חיות לא הורגם אותם בבת אחת, א"כ בינתיים יש כאן צעב"ח.

מיהו בר"י מגאש (שטמ"ק ב"ב כ, א) מבואר שגם להרוג חיות יש משום צעב"ח, וז"ל דכיון דלאו בת שחיטה היא שחיטתה נמי צבע"ח, דהא הריגה היא ולא שחיטה, אע"ג שאינו מצער הבהמה אלא שוחטה. אבל א"כ צ"ע מהוכחת הנו"ב מגמרא חולין הנ"ל, אך י"ל בפשיטות דהתם היה צורך להרגו כיון שהויה סכנה כמ"ש ר' פנחס מלאך המות בביתו, משא"כ בהיה דהר"י מגאש.

לענין האיסור לשחוט אותו ואת בנו ביום אחד כתוב במשנה (חולין פא, ב) שהשוחט ונתנבלה בידו, והנוחר והמעקר פטור משום אותו ואת בנו. ועי' בתוס' הגרע"אר שדייק כן להורות דמשום אותו ואת בנו הוא דפטור, אבל מ"מ איסורא עבד משום צער בע"ח, ומשום לתא דבל תשחית. ומכאן הוכיחו שס"ל להגרע"א שיש איסור צעב"ח אפילו אם ממית הבהמה ודלא כסברת הנו"ב.

צורך האדם

עוד הביא שם הנוב"י לדברי האיסור והיתר (כלל נ"ט סימן ל"ו) שכתב וז"ל, וכתב הרא"ש כל שיש בו משום רפואה אין בו משום דרכי האמורי, וכתב התוס' בע"ז אע"פ שצער בע"ח דאורייתא אם יועיל לאיזו דבר מותר עכ"ל. ונתעורר הנוב"י שבאמת בד' התוס' בע"ז (יא, א) משמע ההיפך, דאין מתירין צער בע"ח משום כל צורך בעלמא, רק משום כבוד מלך שהוא כבוד רבים, והרי התוס' קורין אותו "דחיה" שכבוד הרבים דוחה צער בע"ח, ואיך נימא שיהיה מותר לצורך דבר הרשות בעלמא. אלא כתב הנוב"י, דצ"ל דכוונתו הוא לדעת פסקי התוס' שם שכתבו צער בע"ח אינו אסור אלא כשמצערה בלי ריוח עכ"ל. הרי כל שיש צורך ותועלת שפיר דמי. וכן הביא מהתרה"ד (פסקים וכתבים סימן ק"ה) שכל דבר שיש בו צורך להאדם לית ביה משום צער בע"ח, וז"ל אם למרוט נוצות לאווזים חיים אי הוי צער בע"ח, וגם לחתוך לשון העוף כדי שידבר, ואזנים וזנב מכלב כדי ליפותו, נראין הדברים דאין איסור משום צער בע"ח, אם הוא עושה לצרכיו ולתשמישו, דלא נבראו כל הבריות אלא לשמש את האדם כדאיתא פרק בתרא דקדושין.

גם בדברי ס"ח (הנ"ל) מדויק שלא נאסר בע"ח אלא בחנם, וז"ל ואף אם יעשה צער על חנם לבהמה עי"ש. ולפי"ז פשוט שאין שום בעיה לערוך נסוים על בעלי חיים.

הריגת שקצים ורמשים

בשו"ת אגרות משה (ח"מ ב, מז) דן על הריגת דברים המאוסים וממאסים את האוכלין, וכתב שבהריגת זבובין ויתושין ופרעושין שמצערין את האדם ליכא שום איסור מלהורגם, וכן העכברים המפסידים האוכלין, וכ"ש כשנמצאים תינוקות ואף גדולים שיש מתבלין מפניהם, ליכא שום איסור מלהורגם, כי כל דבר שהוא לצורך האדם ליכא איסור צער בע"ח, דהא התירה התורה שחיטה ולא רק לאכילת ישראל אלא אף לאכילת נכרים מותר לשחוט. (משמע שס"ל שגם בהריגת בע"ח יש משום צעב"ח) ואף לכבוד דאדם בעלמא כדאיתא בר"ן (ב"מ לב, א) בטעם זקן ואינה לפי כבודו אינו מחוייב לפרוק אף שאינו ת"ח אלא איש מכובד בעלמא, ואף הרמב"ן דמתרץ דרק משום דעשה דכבוד תורה עדיף פטור מלפרוק, דא"כ סובר דמכובד בעלמא מחוייב בעשה דפריקה נמי סובר דלצורך האדם ליכא איסור צער בע"ח, אבל סובר

דאסור היה לסתם אדם להתרגל בכבוד כשאפשר להתבטל ממצוה ע"ז, וכ"ש כשע"ז יהיה איסור צער בע"ח.

ובשו"ת שאילת יעבץ (א, קי) מתיר מטעם אחר. ע"ש שהסתפק בהא דצבע"ח דאורייתא, האם הוא כלל עובר לכל אשר נשמת רוח חיים באפיו, גדול וקטן ואפי' שקצים ורמשים ושלשול קטן שבים. ויצא לחדש שאינו אסור אלא בבעלי חיים דבני מלאכה נינהו, כענינא דקרא דכתיב בבהמה הנושאת משא. ואפשר שאפילו כלב וחתול בכלל, לפי שגם המה בני תרבות ובעלי מלאכה, כמ"ש במ"א לענין להקדים להם האכילה כבהמה, אבל הקטנים שאינם ראויים למלאכת אדם, לא מיבעיא זכובים ופרעושים ושאר שקצים ורמשים דמאיסי, וגם יש בהן חשש מכשול ואף קצת סכנה וצער לבני אדם, דלית לן בה. ואע"פ שהאר"י ז"ל ציוה לתלמידיו שלא להרוג אפי' כינה, ממדת חסידות וע"פ הסוד, ודברים בגו משום גלגול נגע בה.

חוסם פי פרה

בשו"ת חתם סופר (ח"ה סי' קפה) חידש שהחוסם פרה עובר משום צבע"ח דאורייתא, אע"ג שמה שאנו עושים לצרכינו ליכא משום צבע"ח, כמ"ש הד"מ (א"ע סס"י ה') לענין מרוטת הנוצות, וכ"כ רמב"ן בפרק שילוח הקן, מ"מ השתא דאסור רחמנא לחסום מגזירת הכתוב העובר וחוסם עובר גם על איסור צבע"ח.

אכזריות

אלא שהתרומת הדשן מסיק לבסוף שהעולם נזהרים ונמנעים מתלישת נוצות, ואפשר הטעם לפי שאין העולם רוצים לנהוג מדות אכזריות נגד הבריות, שיראים דלמא יקבלו עונש על ככה, כדאשכחן בפרק פועלים (בבא מציעא פה, א) שהגמ' מספרת שרבי התיסר ביסורין משום מעשה שהיה, דההוא עגלא דהו קא ממטו ליה לשחיטה, אזל תליא לרישיה בכנפיה דרבי וקא בכי, אמר ליה זיל לכך נוצרת, אמרי הואיל ולא קא מרחם לית עליה יסורין. ועל ידי מעשה הלכו, יומא חד הוה קא כנשא אמתיה דרבי ביתא, הוה שדיא בני כרכושא וקא כנשא להו, אמר לה שבקינהו כתיב (תהלים קמה) ורחמיו על כל מעשיו, אמרו הואיל ומרחם נרחם עליה.

[בההיא עובדא דרבי כתב בשו"ת שאילת יעבץ (ח"א סי' קי) שמי עמד בסוד ה' לידע מה טיבו של עגל ההוא, ואם אולי איזה נפש מישראל שנתגלגל בו, והיה מבקש תיקונו מרבי שלא יצטרך למות מותא תנינא בבהמה.]

דברי תרה"ד הם על דרך הרמב"ן (הנ"ל) שמצות שילוח הקן הוא כדי לעורר אצל האדם מדת הרחמנות שלא נתאכזר ע"ש.

איסור צידה משום סכנה ואכזריות

עוד דן הנוב"י לאסור צידת חיות רומשי יערות מצד סכנה, שהרי כל העוסקים בזה צריכים להכנס ביערות ולהכניס עצמם בסכנות גדולות במקום גדודי חיות, ורחמנא אמר ונשמרתם מאוד לנפשותיכם, ומי לנו גדול ואומן בקי בצידה יותר מעשיו, שהכתוב העיד עליו ויהי עשו איש יודע ציד וגו', והוא עצמו היה אומר על עצמו הנה אנכי הלך למות גו', ואין מקרא יוצא מידי פשוטו, שהיינו שהיה מסתכן בכל יום בין גדודי חיות, וכן פ' הרמב"ן, ומעתה איך יסתכן איש יהודי ליכנס למקום גדודי חיות רעות, ובשלמא מי שהוא עני ועושה זאת למחייתו הרי לזה התירה תורה, כמו כל סוחר ימים מעבר לים שכל מה שהוא לצורך מחייתו ופרנסתו אין ברירה, והתורה אמרה ואליו הוא נושא את נפשו, ואמרו ז"ל מפני מה זה עלה בכבש ונתלה באילן ומסר עצמו למיתה לא על שכרו כו', אבל מי שאין כוונתו למחייתו, אלא מתאות לבו הוא הולך אל מקום גדודי חיות, ומכניס עצמו לסכנה הרי זה עובר על ונשמרתם מאוד לנפשותיכם ע"ש.

נמרוד ועשו

ועוד כתב הנוב"י בתשובה הנ"ל, שלא מצינו איש ציד רק בנמרוד ובעשו, ואין זה דרכי בני אברהם יצחק ויעקב, ומסיק שם שיש בדבר זה מדה מגונה דהיינו אכזריות, וגם איסורא וסכנתא וגם הזכרת עונותיו, וסיים לכן השומע לי ישכון בטח השקט ושאנן בביתו ולא יאבד זמנו בדברים כאלה.

עקיפת עצם בעופות שלא יפרחו, וע"י עכו"ם

ועיין בפמ"ג (או"ח תסח משבצ"ז אות ב), שכתב נשאלתי אחד היה לו עופות שקורין קאפהינ'ר הולכין בגינה ומתירא שלא יפרחו לחוץ, אי רשאי לקוץ עצם קטן בכנפים שלא יפריחו או לא. והשיב שע"י עצמו יראה דאסור משום דצבע"ח במקום שאין צורך גדול אסור. וציין לשו"ע (יו"ד כג, ו, וכד, ח ובש"ך שם), לענין מריטת הנוצות מן העופות קדם שחיטה דמצד צער בע"ח משמע דהיה מותר.

וע"י אמירה לעכו"ם, בזה כתב דאי צבע"ח דרבנן הרי הו"ל שבות דשבות בשאר איסורין, דשרי אפילו שלא במקום מצוה, דרק בשבת ויו"ט בעינן דליהוי במקום מצוה, ואי צער בע"ח דאורייתא אזי אסור.

מיהו כתב, דמאחר ואמירה לעכו"ם בשאר איסורין היא בעיא דלא איפשיטא (ב"מ ז, א), ובצירוף דצבע"ח נמי לאו מלתא דפשיטתא היא דאסור מן התורה, הרי ממילא יש להתיר מטעם ספק ספיקא. עוד כתב שאפילו אי צבע"ח ודאי דאורייתא, מ"מ הא אין בזה אלא איסור עשה ולא איסור לאו, ואיסור אמירה לעכו"ם הוא רק בלאו ולא בעשה, וכמו שמותר ערב פסח אחר חצות להסתפר ע"י עכו"ם, ע"ש בדברי הפמ"ג.

מיהו לכאורה כל דבריו הם דלא כדעת התרה"ד הנ"ל, דכל שיש בו צורך לאדם אין בו משום צער בע"ח, שהרי בההוא עובדא דהפמ"ג ודאי יש צורך ותועלת לאדם וצ"ע. וזה ג"כ דלא כהס"ח (הנ"ל) שמדויק בדבריו שלא נאסר צבע"ח אלא בחנם.

באדם

בשו"ת הרשב"א (ח"א סימן רנב) נשאל במעשה דרבי ישמעאל דפרק אלו מציאות (לב, א) דאשכחיה ההוא גברא דהוה דרי פתכא דאופי ואמר ליה דלי בהדי וכו', למה היה לו לרבי ישמעאל להטעינו כלל, ואפילו איניש דעלמא דלאו זקן וחכם דהא אין חיוב פריקה וטעינה באדם הטעון, כדאמרינן (ב"ק נד, ב) להנחה הקשתים ולא לדבר אחר. השיב הרשב"א אם אין פריקה וטעינה באדם הטעון, למה רבי ישמעאל ברבי יוסי זקן ואינו לפי כבודו, עדיפא מינה טובא הוה להו לאקשוויי, והא אין פריקה וטעינה באדם, אלא ודאי איתנהו באדם וכל שכן בפריקה מיהא משום צערא דישראל.

אבל הרדב"ז (ח"ב סי' תשכח) חולק עליו וכתב שבר פלוגתיה פליג עליה, וכן הוא דעתו אע"פ שאיני כדאי להכריע". עיקר טענתו שפשטא דסוגיא דסוף פרק שור שנגזז את הפרה דלהנחה הקשתים ולא לדבר אחר, משמע דבהמה ואדם אינם שוים אלא לענין שבת אבל לכל שאר הדברים אינם שוים.

עוד הביא ראייה דאם איתא למה לא הזכיר הרמב"ם ז"ל שהאדם בכלל מצוה זו של טעינה, כמו שהזכיר בלאו דחסימה, ובאדם לא אמרו צער האדם לפי שהוא בעל שכל ולא היה לו לטעון עצמו יתר מן הראוי לו, דמהאי טעמא אמרינן שהטוען על האדם יותר מן הראוי לו והוזק פטור, דכיון שהוא בעל שכל היה לו להשליך המשא מעליו, מה שאין כן בטוען על הבהמה.

ומ"מ כתב הרדב"ז שמודה אני שהוא בכלל גמילות חסדים, ובכלל ואהבת לרעך כמוך. אבל שיהיה בכלל עשה דטעינה ופריקה לא מסתברא. והא דלא פריך נמי והלא אין טעינה ופריקה באדם, משום דפשיטא להו דלא מהאי טעמא דרי ר' ישמעאל בהדיה דההוא גברא אלא משום משיב אבידה, ומשום הכי פריך והא ר' ישמעאל זקן ואינה לפי כבודו, ומשני לפנינו משורת הדין עבד.

ועי' ספר היראה שכתב וז"ל השמר מלצער בע"ח הן בהמה הן עוף, וכ"ש שלא לצער אדם שהוא עשוי בצלם המקום.

כהן הנמצא בחצר האם יכול לרוץ דרך בית כשיש מת

בשו"ת בצל החכמה (ד, קכה) מביא משו"ת חות יאיר (סוסי' קצ"א) שדן בכהן העומד בימי קור גדול ורוח חזקה והוגד לו שיש מת בשכונתו, והוכיח דמותר לו לרוץ דרך הבית חוצה כדי להכנס לבית אחר, דהו"ל טומאה דרבנן והכל חולים אצל הקור, ויש בזה כדאי בזיון וצער והאריך בזה. ושוב כתב וז"ל, אבל אין להתיר בנדון הנ"ל ובכל צער מק"ו דצער בע"ח דאורייתא למ"ד והכי קי"ל וכו', ותרצה לומר דכש"כ צער אדם וכו', דאין זה ראייה כלל, דודאי י"ל דהקפידה תורה על צעב"ח דחסירי דעת ונפש המשכלת לסבול, משא"כ זה האדם איבעי ליה ליתובי דעתיה ולקבל מאהבה אשר יארע לו, וכמ"ש במס' סוכה על

אבל חייב בסוכה אעפ"י דמצטער פטור מן הסוכה עכ"ל. ותמה עליו בספר הנ"ל דמדברי כל הני רבוותי מבואר דלא כוותיה.

אמנם בספר ברכ"י (יו"ד שעב, ב) מביא דברי החו"י וכתב שגם מהר"י אלגאזי בספר ארעא דרבנן (אות תקלו) הביא דבריו, דאין צער בעלי חיים אלא דוקא בבעלי חיים ולא באדם, אבל תמה עליהם שהם הפך תשובת הרשב"א (הנ"ל) שהסכים דאיכא נמי פריקא וטעינה באדם. ועוד שהרב עצמו בספר שארית יעקב (דף יו"ד) השיג על הרב חוות יאיר מתשובת הרשב"א הנז'.

עוד כתב שאפילו לדעת השואל להרשב"א דאין טעינה ופריקה באדם, יש מקום לומר דלא פליג אלא בטעינה ופריקה, מכח אותה שאמרו (ב"ק נד, ב) להנחה הקשתים ולא לדבר אחר, וא"כ הקדוש ברוך הוא פטרנו מטעינה ופריקה באדם, אבל בשאר צער האדם ודאי איכא משום צער בעלי חיים, ולא גרע אדם. ואף בפריקה וטעינה כתוב בשטמ"ק (ב"ק נד, ב) וז"ל, להנחה הקשתיו ולא לדבר אחר, וא"ת א"כ פריקה נמי לא תנהוג באדם הטעון משוי, ופרק אלו מציאות (ל, ב) משמע דנהגא, גבי ההוא דדרי פתכא דאופי. וי"ל דמדרבנן נהגא. הרי דאף אי מכח הא דלהנחה הקשתיו ליכא פריקה באדם מדאורייתא, מ"מ איתיה מדרבנן, ובעלמא איכא באדם נמי משום צבע"ח דאורייתא.

וכן כתב לדעת הרדב"ז שחולק על הרשב"א וקיים דעת השואל דסמיך אההיא דלהנחה הקשתים, דאע"ג דפריקה ליתא באדם מ"מ לאו מילתא פסיקתא לכל מילי, שהרי כתב הרב שם דהטעם שהאדם בעל שכל ולא היה לו לטעון עצמו יותר מהראוי לו וכו'. ולפ"ז כי לא שייך הך טעמא אפשר דמודה הרב דאיכא באדם נמי משום צבע"ח דאורייתא.

בב"נ

עוד יש להעיר שלפי הרמב"ם והס"ח שמקור האיסור הוא מהפסוק "על מה הכית את אתונך", א"כ משמע שהאיסור שייך גם בבני נח, א"כ יש כאן משום ולפני עור לא תתן מכשול.

ויעוין בספר תורת חסד (על ספר החסידים) שמביא ראיה מההיא דחולין (הנ"ל) שלא רצו לעקור החמורים משום צעב"ח, וק' לפי הצד (ב"מ צא, א) שאין איסור אמירה לנכרי בשאר איסורים למה לא עקרו להחמורים ע"י גוי, אלא ע"כ שאיסור צעב"ח שייך גם בגוי.

ואפילו בלי הטעם של הרמב"ם וסה"ח שמקור צעב"ח הוא מבלעם, י"ל שבג, חייב על פי דברי רבי ניסים גאון (ריש ברכות) שב"נ מצווים על מצוות סכליות.

אבל ראיתי בשם ספר ברית יעקב שדחה מזה שרבי לא עקר הבהמה ע"י שליח, שמפריקה רואים שיש חיוב להוציא הבהמה מצערה, א"כ כ"ש שאסור לגרום לה מער, א"כ זה שאסור ע"י גוי אינו משום איסור אמירה לנכרי, אלא משום איסור צעב"ח, ודו"ק.